

Thema **F. van der Pol**

Melanchthon

Bruggenbouwer in Europa

Op de marktplaats van Wittenberg staat zijn standbeeld samen met dat van Luther. Philippus Melanchthon. Als reformator is hij echter veel minder bekend. Toch heeft Melanchthon een grote rol gespeeld in christelijk Europa.

Dat blijkt uit een fraai geïllustreerd standaardwerk, *Philippus Melanchthon. Bruggenbouwer*, een handboek dat verscheen ter gelegenheid van zijn 450^e sterfdag. In de serie Apeldoornse Studies verscheen verder *Praeceptor Europae*, de gebundelde tekst van een voordracht en lezing van prof.dr. Herman Selderhuis over Melanchthons betekenis voor kerk, recht en universiteit in Europa. De redacteur van het handboek, prof.dr. Frank van der Pol, kerkhistoricus in Kampen, gaat hierbij aan de hand van beide publicaties in op de betekenis van Melanchthon.

Vanuit Wittenberg

In de Slotkerk te Wittenberg liggen Melanchthon en Luther naast elkaar begraven. Het tekent hun vriendschap en hun betekenis voor de Reformatie. Samen hebben ze zich tijdens hun leven ingezet voor de vernieuwing van de kerk. Melanchthon ontving een professoraat te Wittenberg waar Luther al meerdere jaren doceerde. Als 21-jarige hield de kleine en tengere professor er zijn inaugurele rede. Zijn voorkomen was zwak, maar de hele universiteitsgemeenschap was vol lof over wat Melanchthon zei. Luther sloot al snel vriendschap met hem. Melanchthon doceerde Grieks, ook aan Luther, bij wie hij zelf theologie studeerde. Zijn grote geleerdheid heeft Melanchthon ingezet voor de zaak van de Reformatie.

Nog geen jaar na zijn aantreden in Wittenberg was hij al aanwezig op het godsdienstgesprek van Leipzig, waar hij Luther – tot grote ergernis van de roomse godgeleerden – hielp bij het citeren van bijbelteksten. Melanchthon is wel eens genoemd de man in de schaduw van Luther, maar die merkte zelf ooit op: ‘Deze kleine Griek overtreft mij zelfs in de theologie.’ Het respect was wederzijds. In 1520 schreef Melanchthon over Luther: ‘Ik zou liever sterven dan van deze man te worden gescheiden.’ Luther verbleef op dat moment gedwongen buiten Wittenberg, op de Wartburg, waar hij het Nieuwe Testament in het Duits vertaalde. Aan dit vertaalwerk heeft Melanchthon veel bijgedragen. Deze vertaling is weer van invloed geweest op de Nederlandse Deuxaebijbel, de voorloper van de Statenvertaling. Zo heeft Melanchthons bijdrage in het vertaalwerk van de Lutherbijbel doorgewerkt in de gereformeerde Nederlanden.

Melanchthon en Luther waren het niet altijd met elkaar eens. Tegenstanders hadden graag gezien dat hij door Luther op de vingers zou worden getikt; bijvoorbeeld toen gnesio-lutheranen (ultralutheranen) hem ten onrechte beschuldigden van synergisme, het meewerken van de mens met Gods genade. Luther was daar niet toe bereid. Telkens was er de ruimte om de onderlinge verschillen te aanvaarden en niet te laten uitgroeien tot breuken. Beiden hebben, ieder vanuit een eigen invalshoek, constructief samengewerkt voor de zaak van de Reformatie. Deze coöperatieve houding betekende vanuit Wittenberg een grote kracht voor de verspreiding van het opnieuw ontdekte evangelie.

Wittenberg en Genève

Melanchthon staat bekend als de eerste grote systematicus van de Reformatie. Zijn belangrijkste geschrift, de *Loci communes*, is het eerste dogmatische handboek van de protestanten. Daarin bood Melanchthon heel de Europese wereld een helder overzicht van de grondthema's van de Schrift. Het is ontstaan uit lezingen over de brief van Paulus aan de Romeinen. Luther zei daarover, dat men geen boek onder de zon kon vinden, dat de reformatorische theologie zo mooi bij elkaar bracht als juist dit werk van Melanchthon. Het vond zijn weg naar de gereformeerde wereld. Er loopt een lijn via Johannes Calvijn. Deze heeft voor zijn eigen dogmatisch hoofdwerk, de *Institutie*, stevig gebruik gemaakt van Melanchthons *Loci*.

Beide mannen hebben elkaar voor het eerst ontmoet tijdens de godsdienstgesprekken die van 1539 tot 1541 in Duitsland werden gehouden. Het onlangs verschenen handboek over Melanchthon geeft aan hoe deze kennismaking heeft geleid tot een oprechte vriendschap in dienst van kerkelijke eenheid. Dat Calvijn zich sterk met Melanchthon verbonden voelde, werd duidelijk na Melanchthons overlijden. Hij sprak toen heel ontroerende woorden over hem. De vriendschap tussen beide mannen uit Genève en Wittenberg was er een van verbondenheid in gezamenlijke liefde voor Christus' kerk, een gedeelde hartstocht voor de eenheid van de kerk.

Melanchthon en het onderwijs

Met zijn inaugurele rede *Over de verbetering van het onderwijs aan de jeugd* zette Melanchthon in op onderwijsvernieuwing. Zijn uitspraak 'Als je de jeugd op school verwaarloost, is het alsof je de lente uit het jaar haalt', laat zien dat hij hart had voor het onderwijs. In zijn rede *Lof op het schoolleven* noemt hij goede onderwijsinstellingen leefgemeenschappen waarin God vreugde scheidt. In een veelal gecorrumpeerde maatschappij zijn het schuilplaatsen van waarheid en gerechtigheid. De school beschouwt hij als fundament van kerk en samenleving, voor zover genoemde waarden daar onderwezen worden en gepraktiseerd. Omdat de school zo belangrijk is voor het bewaren van vroomheid, godsdienst en goede orde in de samenleving, had vernieuwing van het onderwijs voor hem hoge prioriteit. Goed onderwijs dient voor alle lagen van de bevolking beschikbaar te zijn, want iedereen moet Gods wil leren kennen. In zijn rede *De Ecclesia Christi* voert Melanchthon een pleidooi dat schoolleraren van harte moeten instemmen met het christelijk geloof.

De noodzaak van goed onderwijs toont Melanchthon op verschillende gronden aan vanuit de Bijbel en de christelijke traditie: Noach onderwees de mensen; Johannes de Doper had groepen leerlingen om zich heen; Jezus leerde de schare. Ook priesters en levieten hadden een brede onderwijstaak. Iedereen in de samenleving moest kennis krijgen van de wil van God. Ook vroegchristelijke leraren voert hij aan: mannen als Polycarpus en Irenaeus. In de loop van de geschiedenis heeft God in de samenleving telkens weer mannen doen opstaan die in tijden van verslapping kerk en school reformeerden.

In school en academie vindt intensieve gedachte-uitwisseling tussen mensen plaats. De school is een oefenplaats in communiceren. In zijn *Rede over de onontbeerlijke band tussen de scholen en het predikambt* geeft Melanchthon aan dat er zonder taal geen sociaal leven is: 'Mensen zijn tot wederzijds gesprek geboren.' God schiep de mens als een wezen dat gemeenschap met anderen heeft en onderhoudt. In die gemeenschap mogen ze God leren kennen en elkaar in de leer van God onderwijzen. Zeker het spreken over de werkelijkheid van God vraagt om verantwoord omgaan met de taal.

Taalvaardigheid heeft alles te maken met communiceren van inhoud. Een wetenschapper moet zijn boodschap helder kunnen overbrengen aan anderen. Een rechtsgeleerde of een theoloog – al of niet predikant – is mede afhankelijk van zijn taalvaardigheid. Om als predikant duidelijk, geordend en overtuigend tot de gemeente te kunnen spreken, diende volgens Melanchthon het onderwijs in de spreek- en schrijftalen van het christendom grondig te worden verbeterd. Het

handboek *Melanchthon. Bruggenbouwer* gaat in een apart hoofdstuk in op wat Melanchthon over de prediking heeft gezegd. Wat je zegt en hoe je het zegt, luistert nauw. De boodschap moet goed worden overgebracht. Preektoon, stemgebruik of woordkeus kunnen bij de betekenisoverdracht blokkerend werken. Elke preek vraagt een eigen benadering. Het gaat erom dat de hoorder de preek kan volgen en de inhoud de harten raakt.

In tal van redevoeringen heeft Melanchthon de verbinding tussen kerk en universitaire theologie onderstreept. De universiteit heeft voor hem veel van een geloofsgemeenschap. Theologie en geloofsbeleving moeten samengaan. Met zijn gebeden in de collegezaal heeft Melanchthon studenten gemotiveerd. Zo bad hij bij een college over de geloofsbelijdenis van Nicea voor kerkelijke eenheid vanuit het evangelie: ‘Eeuwige Vader van onze Here Jezus Christus! Ik bid U, regeer omwille van Uw Zoon de geest van allen die onderwijzen en onderwijs ontvangen, zodat de enige, ware en eeuwig blijvende klank van het Evangelie en de ware, algemene kerk van God in alle tijden bewaard blijve. Werk door de klank van Uw Evangelie, zodat velen tot U bekeerd worden en U in ware aanroeping prijzen en erfgenamen van het eeuwige leven zullen worden.’

Leraar van Duitsland en Europa

Tijdgenoten gaven Melanchthon al de bijnaam *Praeceptor Germaniae*, de leraar van Duitsland. De invloed van zijn onderwijsvernieuwing reikte tot ver buiten Wittenberg. In de Apeldoornse Studie *Praeceptor Europae* maakt collega Selderhuis duidelijk dat Melanchthon voor veel Europese universiteiten – ook Nederlandse – van grote betekenis is geweest. Door hem enkel als een leraar van Duitsland te zien, blijft hij te zeer onderschat. Hij was een geleerde en kerkelijk dienaar met Europese uitstraling. Zijn invloed loopt via persoonlijke contacten, laat zich terugvinden in schoolwerkplannen voor Latijnse Scholen en in concepten van universitaire organisaties, is te achterhalen uit de verbreiding van zijn leerboeken en uit de doorwerking via zijn vele leerlingen.

Selderhuis beschrijft hoe Calvijn voor het onderwijsprogramma van de nieuw opgerichte Academie van Genève aansloot bij het voorbeeld van Melanchthon. De latere academies van Utrecht, Franeker, Groningen en Harderwijk volgden voor hun onderwijsinrichting Genève en daarmee gaan ze eveneens terug op Melanchthon. Gisbertus Voetius, voorman van de gereformeerde orthodoxie en de bekendste theoloog van Utrecht, beriep zich regelmatig op de statuten die Melanchthon had opgesteld voor de universiteit van Wittenberg. Het pas verschenen handboek over Melanchthon bevat een hoofdstuk met nieuw onderzoek dat overtuigend aantoont hoe Melanchthons invloed op de gereformeerde theologie inhoudelijk zichtbaar wordt in het werk van Voetius.

Wat betreft het kerkrecht noemt Selderhuis Melanchthons invloed, met name diens Visitatie-instructies voor predikanten (*Unterricht der Visitatoren*) van evident belang voor de huidige discussies binnen de kerk, tussen kerken, en tussen kerk en overheid. Er zou niet enkel in zijn sterfjaar bij mogen worden stilgestaan, zo merkt hij terecht op. In het nieuwe handboek *Philippus Melanchthon. Bruggenbouwer* staat een volledige vertaling van deze Visitatie-instructies voor predikanten afgedrukt. De lezer heeft hiermee niet alleen de integrale tekst binnen handbereik, maar ontvangt ook een waardevolle inleiding op deze nooit eerder in het Nederlands verschenen kerkrechtelijke publicatie van Melanchthon voor predikanten.

De mens is tot onderling gesprek geboren

In de verwarde kerkelijke en maatschappelijke situatie van zijn dagen bracht Melanchthon de uitspraak ‘De mens is tot onderling gesprek geboren’ in praktijk. Melanchthon probeerde in gesprekken allerlei bruggen te bouwen, maar zijn oecumenische inzet binnen het confessionele meerstromenlandschap van zijn tijd was niet kleurloos. In meerdere godsdienstgesprekken met Rome heeft hij de kern van het evangelie naar voren gebracht. Tegen de roomse opvatting van de vermeende vermogens van de menselijke wil schreef hij verder een *Apologie*, een schriftelijke verdediging van de door hem opgestelde *Augsburgse Confessie*. Met een beroep op Augustinus gaf hij aan hoe de idee van de vrije wil op het punt van de zaligheid de bijbelse leer had ontkracht. Hij kwam tot de slotsom dat veel van wat in bijbelcommentaren en uitleggingen stond opgeschreven, geen goddelijk wijsheid was, maar product van menselijk weten. Melanchthon noemde zulke bijbeluitleg een pure belediging van Gods genade. Volgens hem vermengden roomse theologen de christelijke leer met de filosofie van de vrije wil. Dat een mens door eigen vermogen kon beginnen met God lief te hebben, zag hij als een oppervlakkige interpretatie van de Schrift; alsof het daarin zou gaan om uiterlijke gerechtigheid. Daarmee werden de zonde en de straf op de zonde onderschat. Een bisschop reageerde: ‘Uw theologie kan niet zonder zware aanvechting en geloofspraktijk.’ Deze woorden van de roomse voorganger geven aan dat de leer van vrije genade die Melanchthon in de gespreksvoering voorstond, geen theorie was maar een zaak van doorleefde werkelijkheid. De opdracht om mensen goed zicht te geven op de Bijbel en de christelijke leer is, naar het oordeel van Melanchthon, een blijvende. Godsdienstgesprekken beschouwde hij daarin als een instrument.

Geschiedenis en actualiteit

In zijn voorrede op de *Kroniek van Hedio* benadrukt Melanchthon het belang van geschiedenisonderwijs voor jongeren. Het kan een wezenlijke bijdrage leveren aan hun vorming. Voorbeelden uit de geschiedenis van hoe eerdere geloofsgenoten hebben geleefd en gedacht, waarschuwen en troosten. Ze versterken de kerk, vooral in tijden van vervolging. Ze leren niet alleen dat de wereld het Woord van God vaak veracht en vergeet, maar ze merken tevens dat God tegen alle ongeloof in, zijn Woord bewaart. Als je behoort bij de aangevochten kerk, mag je bedenken dat het altijd al zo geweest is. Maar God houdt zijn Woord in stand. Christus bewaart zijn kerk, door alles heen. Je krijgt helder waar je als christen vandaan komt en waarom de kerk is zoals die is. Ook om een goed antwoord op dwalingen te geven, valt veel te leren van het positieve getuigenis van de kerk in het verleden. Heeft dwaling er niet voor gezorgd dat men Gods Woord ging verachten, dat ambtsdragers in het verleden nogal eens gespitst waren op geld en goed, dat het sacrament van het avondmaal werd misbruikt en dat de paus met list zijn macht heeft kunnen vergroten? De geschiedenis van kerk en wereld is het brede veld waarop God zijn macht en gerechtigheid toont. Geschiedenis op zich is niet de leermeester van het leven, maar God zelf leidt de geschiedenis van kerk en wereld. Hij is de eigenlijke Leermeester achter alle gebeuren. Een opvatting over geschiedenis waarin deze identiteitsvormende functie ontbreekt, heeft voor Melanchthon weinig waarde.

Melanchthon was met anderen in gesprek, in de kerk, in de school en in de samenleving. Dit nodigt ons uit een brug te slaan naar de grote tegenstellingen van onze tijd. Christenen hebben een verantwoordelijkheid om met anderen in goede orde samen te leven. In een multiculturele samenleving kan Melanchthon een inspirerend voorbeeld zijn. Er ligt een taak om in de complexe samenleving met elkaar in gesprek te blijven. Ons land heeft christelijke hoop nodig als tegenwicht tegen fundamentalisme en nihilisme. Rijken en armen mogen elkaar in economische recessie niet uit het oog verliezen. We hebben de opdracht om samen met anderen de samenleving deskundig, op een geordende manier in te richten. Om de vele zaken

die er spelen, maatschappelijk afgewogen te regelen, zijn goed onderwijs, verdieping in wetenschappen, morele bezinning en gesprek over normen en waarden onmisbaar. Dit alles was voor Melanchthon dienstbaar aan het verantwoord als mensen samenleven.

Kort voor zijn overlijden op 19 april 1560 schreef Melanchthon enkele overwegingen over het sterven neer, waaruit duidelijk blijkt dat hij het eeuwige leven bij God verwachtte:

‘Dan ben je bevrijd van de zonden. Je bent dan verlost van alle moeiten en van de boze aantijgingen van de theologen. Je mag in het Licht verschijnen. Je mag God aanschouwen en Gods Zoon mag je zien. Wondere geheimenissen leer je dan kennen, zaken die je in dit leven niet begrijpen kon.’

Dit artikel is geschreven n.a.v.:

Frank van der Pol (red.), *Philippus Melanchthon. Bruggenbouwer*, Utrecht, Kok, 2011, ISBN 978 90 435 1852 9, 400 pag., prijs € 39,90.

H.J. Selderhuis, *Praeceptor Europae. Philippus Melanchthon over kerk, recht en universiteit* (Apeldoornse Studies nr. 55), Apeldoorn, TU Apeldoorn, 2010, ISBN 978 90 75847 31 4, 48 pag., prijs € 7,50.